

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

**İLƏHİYYAT
FAKÜLTƏSİNİN
ELMİ MƏCMUƏSİ**

№ 27 • İYUL (TEMMUZ) 2017

TÜRK İNANC SİSTEMİ BAXIMINDAN QƏDİM TÜRKLƏRLƏ ŞUMERLƏRİN ORTAQ BAĞLARI

Babayev Elvin Əliyər oğlu

*AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunun doktorantı,
BDU-nun İlahiyyat fakültəsinin İslam ETM-nin elmi işçisi.
babayevelvin90@mail.ru*

Açar sözlər: *Şumer mədəniyyəti, Qədim türklər, damğalar, əlifba, Tanrı, türk yazısı.*

Key words: *Sumer culture, Ancient turks, stamps, alphabet, Tengri, turkish writings.*

Ключевые слова: *Шумерская культура, Древние тюрки, стигмы, алфавит, Тенгри, тюркское писания.*

Müasir tarixşünaslıqda mübahisəli məsələlərdən biri də Şumer - Türk münasibətləridir. Şumerlərin ilkin mədəniyyətin qurucusu olmalarından dolayı sanki, bu xalqın müasirlərinin kimlər olması mövzusunda bir çox xalqlar rəqabətə girişmişlər. Türklərlə şumerlərin əsasən dil və din baxımından bir çox oxşar tərəfləri mövcuddur. Bu əsasən Orxon yazılarında hərflərin tədqiqi zamanı ortaya çıxmış olur. Daha dəqiq desək bu iki qədim hərflərin-ışarələrin bir-birinə bənzəməsidir. Bu işarələr yəni damğalar həm də türk inanc sistemin baxımından çox əhəmiyyətlidir. Türkiyəli tədqiqatçı Əhməd Cavad Əmrə Türk-Runik əlifbasında bütün işarələrin ideoqrafik və Şumer yazısı ilə eyni kökdən olduğunu bildirdi [12, s.230]. Şumerlərin Mesopotamiyaya Qafqazdan keçərək gəldikləri güman edilir. Bu gümana səbəb olan amillər Dəclə və Fərat çayları hövzəsindəki yer adlarının Şumerçə olmamasında idi. Dünyaca məşhur şumeroloq alim Samuel Qramerin iddiasına görə yer adlarının Şumerçə olmaması onların bu bölgənin ilk xalqı olmadığı anlamına gəlir. O, daha sonra Şumerlərin dilinin iltisacı dil qrupuna aid olub Ural-Altay dillərini xatırladığını bildirir ki [14, s.52], bu da onların şimaldan, Xəzər dənizi bölgəsindən gəldiyi ehtimalını qüvvətləndirmiş olur. Qramer bu fikirlərə həm də Şumer mətnlərində adı keçən Aratta şəhərinin Xəzər ətraflarına işarə etdiyindən dolayı gəlmişdi. Təbii ki, bu bir iddiadır və əksini söyləyənlər də vardır.

Şumerlərin min illər öncə mövcud olmalarına baxmayaraq tapılan yazı nümunələri vasitəsilə onlar haqda çox dəyərli məlumatlar əldə edilmişdir. Bu isə bir daha yazı sisteminin önəmli bir faktor olduğunu xatırladır. Onların Orta Asiyadan gəlmə ehtimalı maraqlı faktorlarla açıqlanır. Şumerlərin dillərinin Altay-Türk dillərinə bənzərliyi, məbədlərinin memarlıq formaları və bəzəklərinin dağ ibadətqahlarına bənzəməsi və ümumiyyətlə yazıda istifadə olunan ideoqramların dağ

yurdlarıyla bənzərlik təşkil etməsindədir. Şumerlərin dini inanclarının kökünün də Orta Asiyadan gəldiyini də sübut edəcək maraqlı dəlillər mövcuddur: dağ məbədləri, dağ öküzünə səcdə etmək və əlavə olaraq Orta Asiyada olduğu kimi padşahın gözətçilərinin o öldüyü zaman, özlərini zəhərləyərək intihar etmələri [2, s.23]. Oljas Süleymenov dil ünsürləri ilə yanaşı şumerlərlə türklərin bir çox adət-ənənə eyniliyinə malik olmalarını da xüsusi qeyd edir: “Türk və şumer kurqanlarının rəmzi atributlarının müqayisəsi elə oxşar əlamətləri aşkar edib ki, bunları heç cür təsadüfün quyruğuna bağlamaq olmaz. Bu “təsadüfi” oxşarlıqlar artıq sistem təşkil edir [10, s.11].

Şumer ismi onlara Akkadlar tərəfindən verilmiş bir ad idi. Şumerlər öz yurdlarını Ki-En-Gi və yaxud kin-gir adlandırırdılar. Almaniyalı şumeroloq alim Falkeynştein bu sözü ken-ger və kener şəklində yazırdı. Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhəri yaxınlığında bir kəndin adı da Kəngərdir. Əcnəbi tədqiqatçıların fikrinə görə, bu yer adının haradan gəlib çıxdığı mövzusunda məlumat olmasa da, ancaq məsələnin maraqlı tərəfi odur ki, Falkeynştein Lu-ken-ger-ra sözünü Şumerli deyər adlandırmışdır. Yuxarıda adı keçən Azərbaycan kəndinin bəzi sakinləri özləri üçün Kəngərli soyadını istifadə edirlər. Lu-ken-ger-ra sözü ilə Kengerlu sözcüyü arasındakı bənzərlik çox mənalıdır. Xüsusilə “LU” şəkilçisi hər iki dildə də bir yurda mənsub adam mənasını verir [2, s.26]. Azərbaycanda Kəngərli toponimi haqda saysız misallar göstərmək mümkündür. Oğuzların, həmçinin oğuz etnonimlərindən biri olan Kəngərlərin Naxçıvanda da məskunlaşması danılmaz faktlardandır. Azərbaycan toponimiyasının tədqiqi nəticəsində məlum olmuşdur ki, 24 oğuz boyundan 17-si Azərbaycanda məskunlaşmışdır [8, s.47]. Kəngərlilər sülaləsi isə Azərbaycan dövlətçiliyinə, elminə, mədəniyyətinə böyük şəxslər bəxş etmişdir. Şeyxəli bəy Kəngərli Rusiya hökuməti tərəfindən hərbi rütbə alan ilk Kəngərli zabiti olmuşdur. Rus ordularının birinci Rusiya-İran muharibəsi zamanı (1804-1813) Azərbaycanda keçirdiyi döyüşlərdə fəal iştirak edən, onlara yardım göstərən Şeyxəli bəyin xidmətləri çar hökuməti tərəfindən qiymətləndirilmişdir. Belə ki, Rusiya imperatoru I Aleksandr 1809-cu ildə arvadı Yelizavetanın ad günü münasibəti ilə rus ordusunun bir qrup zabitinə yüksək rütbələr verərkən Şeyxəli bəy Kəngərliyə polkovnik rütbəsi vermişdi. Hətta imperator I Aleksandr Şeyxəli bəy Kəngərliyə aşağıdakı məzmununda məktub da göndərmişdi: “Allahın adı ilə! Biz birinci Aleksandr, imperator və Ümumrusiya hökmdarı və sairə və sairə və sairə. Bizim polkovnik Şeyxəli bəy! Siz tərəfdən bizim imperator taxt- tacına göstərdiyiniz sədaqət və canfəşanlıq bizim diqqətimizi cəlb etdi. Bu münasibətlə göstərdiyiniz xidmətə görə Sizə rus ordusunun polkovniki rütbəsi və dövlət gəliri hesabına gümüş pulla maaş verilir. Güman edirik ki, bizim bu xeyirxahlığımız sizin daha sədaqətli qulluq edəcəyinizə səbəb olacaqdır. Sankt-Peterburq, 5 aprel, 1809-cu il” [15, s.43-44]. Avropalı alimlərin aşkar etdiyi bu cür yaxın əlaqələr çox güman ki, tarixşünaslığımızdan bir qədər kənar qalmışdır. Halbuki, bu cür faktlar başqa xalqların əlində olsaydı ən qədim sivilizasiya ilə olan bağlarını bütün dünyaya bəyan etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxardılar. Şumerologiya sahəsinə olan bu həvəssizliyin və marağın olmamasının səbəbi məlum deyildir.

Şumer dilinin hansı dil qrupuna aid olması və mənşəyi mövzusunda ilk tədqiqatın müəllifi alman elm adamı Fridrix Deliteşdir. O, 1889-cı ildə “Aşşur dilinin qrammatikası”, 1914 -ci ildə isə “Şumer dilinin lüğəti” və “Şumer Dili qrammatikasının Əsasları” adlı elmi əsərləri yazmışdır. Bu dil qrupunun təməlinə isə əsasən Ural-Altay dilləri (*Ural–Altay cərəyanının əsası İ.T. Stralenberq tərəfindən qoyulmuşdur. Sonralar bu cərəyanı V.Şott, F.Vidmen, B.Munkaçi, M.A.Kastren, M.Rasenen daha da inkişaf etdirmişdir* [7, s.7].) durur. Bəzi elm adamları isə bu qrammatik xarakterləri və aralarındakı söz bənzərliklərinə diqqət yetirərək bu dili ümumi Türk dilini əsaslandıran dil, Proto-Türk dili, bəziləri isə Qədim Türk dili adlandırmışlar [2, s.24]. Zekeriyə Kitabçı da bu fikirləri təsdiqləyərək bildirir: “Çivi yazısını istifadə edən buralardan böyük bir mədəniyyətin qurucusu olan Şumerlərin, yeni araşdırmalar Asiyalı bir qövüm – bir Türk qövmü olduğunu ortaya qoymuşdur. Bunun ən önəmli dəlili isə qədim Şumerlərin dili ilə Türk dili arasında, ələxsus da yazıya keçmiş olan inanılmaz dərəcədə olan bənzərliklər və bununla yanaşı bir çox Türkcə kəlmənin olmasıdır [10, s.10]. Şumeroloq alim Tariyel Azərtürk isə bu eyni olan kəlmələri aşkar edərək Gil lövhələrin oxunmasına nail olmuşdur.

Türk və Şumer dillərinin əlaqərinə dair hazırlanmış ən dəyərli əsərlərdən biri də Professor Osman Nedim Tunanın “Sümer ve Türk dillərinin Tarihi ilgisi ile Türk dilinin Yaşı Meselesi” əsəridir [11]. Türkoloq alim akademik Tofiq Hacıyev “Azərbaycan dilinin yazıyaqədərki izləri haqqında” adlı məqaləsində Şumer və Türk dillərinin qohumluq əlaqələrini araşdırmış, bu dillərin fonetik, qrammatik və leksik müqayisəsini vermiş, Azərbaycan da daxil olmaqla türkdilli etnosların altı min il əvvəl Şumerlərlə “yaxın mədəni, siyasi, iqtisadi əlaqədə” olması fikrinə gəlmişdir. Hörmətli alimlərimizdən E.Əlibəyadənin elmi tədqiqatlarının bir qismi də bu sahəyə həsr olunmuş və o da Azərbaycan türklərinin qədim Şumerlərlə bağlılığı və qan qohumluğu fikrindədir [9, s.5].

Şumer və türk yaradılış dastanlarında dünyanın yaranma modeli tamamilə bir-birinin eynidir. Bu qədər eynilik heç vaxt təsadüfi ola bilməz. Avropa alimləri bu həqiqəti dönə-dönə yazmışlar ki, dünyanın yaranması haqqındakı miflərin və modelin ilk vətəni İkiçayarasıdır. Deyilənlər şumer və türk xalqlarının kosmoqonik-mifoloji, epik-poetik düşüncəsinin eyni olduğunu göstərir. İnamla demək olar ki, bu model ilk dəfə şumer-türk epik düşüncəsinin məhsulu kimi yaranmış, sonra şumer-türk qaynağından Bibliyaya keçmiş, nəhayət digər xalqlar, o cümlədən hind-avropa xalqları tərəfindən mənimsənilmişdir [13, s.10]. Hazırda ABŞ-da yaşayan azərbaycanlı alim Tariyel Azərtürk də Şumerlər haqda olan araşdırmalarıyla məşhurdur. Alim, türklərin kökünü Şumerlərlə əlaqələndirir və bunu Gil lövhələrdən etdiyi tərcümələrlə isbat etməyə çalışır. Tərcümələr zamanı Nüvədi dialektologiyasından da istifadə edilərək bir çox sözlərin eynilik və oxşarlıq təşkil etdiyi məlum olmuşdur. Tariyel Azərtürkün “Mixi Yazılı Azəri Türk Dilinin Qrammatikası” əsəri bu baxımdan ən gözər nümunə sayılmaqdadır [1].

Türkoloqların fikirlərin görə, etrusk yazı işarələri də türk runik yazılarında işarələrlə-damğalarla eynidir. Bu fikir bir çox qərb alimləri tərəfindən də qəbul

edilmişdir. Eyni zamanda etruskların ən böyük tanrısının adı Turan olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, tarixin atası hesab olunan Heredot etruskların Anadoludan köç etdiklərini bildirmişdir. Lakin buna baxmayaraq avropalı alimlər bu fikrə qeyri-ciddi yanaşırdılar. Məhz bu səbəbdən də 2004-cü ildə Turin Universitetinin alimi Alberto Piazza tərəfindən yenidən genetik araşdırmalar aparılmış, e.ə. 7-3-cü əsrlər arasında yaşamış etrusklara məxsus 80 skeletdən DNK nümunələri götürülmüş, Avropada yaşayan bir çox millətlərin DNK-sı ilə qarşılaşdırılmış, nəticə olaraq hesab edilmişdir ki, etruskların genetik kodu bugünkü Anadolu türklərinin genetik kodu ilə daha yaxındır. Bununla yanaşı etrusklarla türklərin eyni kökənli olmalarını isbat edən bir çox dəlillər vardır:

1. Soyunu qurdla bağlayan bütün dünyada bir neçə xalq vardır: etrusklar, türklər, moğollar.
2. Etrusk və türk dillərindəki sözcüklərdəki oxşarlıqlar.
3. Yalnız Anadoluda rast gəlinən qulplu qazan nümunələrinin etrusklarda da olması.
4. Hər iki dilin aqqlünativ olması.
5. Etrusk yazı işarələrinin Anadoluda və Orta Asiyada tapılan əski türk runik yazıqlarla eyni olması [6, s.179].

Etruskların türklərlə əlaqəsi uzun zaman Türkiyədə və Avropada elmi müstəvini ciddi şəkildə maraqlandıran mövzulardan olmuşdur. Avropada isə Etrusklar haqqda ilk mübahisələr 1848-ci ildə ingilis səyyahı Corc Dennisin səyahətnaməsindəki qeydlərdən sonra başladı [3, s. 3]. Məhz bu səbəbdən də akademik Oğuz Reha Türkkən, italiyalı professor Giovannangelo Comporale, bolqar alimi Vladimir Georgiyev, Kazım Mirşan, Adilə Ayda və azərbaycanlı alim Çingiz Qaraşarlı kimi alimlər bu sahədə ciddi araşdırmalar aparmış, dini, filoloji, mədəni baxımlardan bir çox oxşarlıqları üzə çıxarmışlar.

Qədim türk kitabələri tapıldıqdan sonra, 1890-cı illərdə V.V. Radlov və F.Tomson bir-birlərindən xəbərsiz bu kitabələri oxumağa başladılar. Hər iki türkoloqun oxuduğu ilk kəlmə kitabələrdəki “Tenqri”(Tanrı) sözü olmuşdur. Şumer kitabələrində bu söz “dingir” şəklində yazılıb [4, s.33-34]. Sözlərin bənzərliyi çox diqqət çəkicidir. Şumer lövhələrindən Fritz Hommel, Diemel, Pöbel, Falkeynştein kimi dünya səviyyəsində tanınmış elm adamları tərəfindən oxunan ilk sözlərin içində günümüzdəki Türkmən dilinə həm əks olunma, həm də məna baxımından çox yaxın sözlərin tapılması maraqlı, mənalı və diqqətə dəyərdir. Məsələn DİNGİR: Allah (tengri), DU: di (demək), Tİ: diri, Kİ, GİR: yer, yurd. Şumerlərin yaşadığı yerlərin kır (gir) olduğunu nəzərə alsaq bu iki sözün əslində bir olmaq ehtimalı güclüdür deyə düşünüləməkdədir [2, s.24]. Bu sözlərin Mesopotamiya ilə türklərin yaşadığı yerlər arasında bir yaxınlıq, bir əlaqə qurulması üçün , bir sözün bir yerdən başqa yerə yayılması üçün, bir neçə insanın bu sözü aparması bəs etməz, ancaq böyük kütlənin həmin sözü özləri ilə daşıyaraq yayması, yerləşdirməsi lazım idi [5, s.15]. Bir çox

elm adamları da Şumerlərin Mesopotamiyaya türklərin ana vətəni sayılan Orta Asiyadan (Türkmənistandan) gəldiklərini iddia edir. Alman alimi Obenhaura görə mixi yazılarının inkişaf dönməində ticarət və idarə etməyə aid olan mətnlərin olması bu yazının inkişafında ticari əlaqələri diqqət önünə gətirir. Bu fikirləri dəstəkləyən Heyzhelm də ticari əlaqələrə toxunmuşdur. Bu nəzəriyyənin doğruluğunu isbat edən ən inandırıcı dəlil isə Yaxın-Şərq və Orta Asiyanın ticari əlaqələrinin kəsişmə mərkəzində yerləşən Xəzər kənarındakı (Türkmənistanda) şərqin ən qədim şəhəri Anudur [2, s.28].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərtürk Tariyel, Mixi Yazılı Azəri Türk Dilinin Qrammatikası, USA, Seattle, 2004
2. Begmyrat Gerey, 5000 Yıllık Sümer Türkmen Bağları, Ankara, 2004.
3. Doğan İsmail, Mayalar ve Türklük, Ankara, 2007.
4. Əkbər Nəcəf, İncə Yaddaşı, Bakı, 2014.
5. Hikmet Tanyu, İslamlıktan Önce Türklərdə Tek Tanrı İncəsi, Ankara, 1980.
6. Hüseynova Həcər, Etrusklar və ya Latin Əlifbasının Sirri, məqalə, “Türkoloji Elmi-Mədəni Hərəkətdə Ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar” beynəlxalq konfransın materialları, Bakı, 2016.
7. Xəlilov Buludxan, Türkologiyaya Giriş, Bakı, 2013.
8. İmanlı Akif, Şəhur düzünün toponimləri (oykonimlər), Bakı, 2008.
9. Qədimov Əsgər, Şumerlərin Bilqamış Dastanı və Azərbaycan Türklərinin Folkloru, Bakı, 2011.
10. Qəmbərli Məmməd həsən, Həzrəti Məhəmmədin Etnik Kimliyi, Bakı, 2013.
11. Osman Nedim Tuna, Sümer ve Türk dillərinin Tarihi ilgisi ile Türk dilinin Yaşı Meselesi, Ankara, 1997.
12. Ramiz Əskər, Orxon Abidələri, Bakı, 2012.
13. Sadiq İslam, Şumer və Türk Dastanları, Bakı, 2012.
14. Samuel Noah Kramer, Sümerlər, tərc: Özcan Buze, İstanbul, 2002.
15. Səfərli Hacı Fəxrəddin, Ordubad Şəhərinin Müsəlman Epiqrafikası Abidələri, Bakı, 2009.

XÜLASƏ

TÜRK İNANC SİSTEMİ BAXIMINDAN QƏDİM TÜRKLƏRLƏ ŞUMERLƏRİN ORTAQ BAĞLARI

Elvin Babayev

Türklərlə şumerlərin əsasən dil və din baxımından bir çox oxşar tərəfləri mövcuddur. Bu əsasən Orxon yazılarında ki hərflərin tədqiqi zamanı ortaya çıxmış olur. Damğaların bir çoxu eynilik və oxşarlıq təşkil edir. Şumerlərin Orta Asiyadan gəlmə ehtimalı maraqlı faktorlarla açıqlanır. Şumerlərin dillərinin Altay - Türk dillərinə bənzərliyi, məbədlərinin memarlıq formaları və bəzəklərinin dağ ibadətgahlarına bənzəməsi və ümumiyyətlə yazıda istifadə olunan ideogramların dağ yurdlarıyla bənzərlik təşkil etməsindədir. Şumer və türk yaradılış dastanlarında dünyanın yaranma modeli tamamilə bir-birinin eynidir.

РЕЗЮМЕ

ПОХОЖИЕ АСПЕКТЫ ДРЕВНИХ ТЮРКОВ И ШУМЕРОВ В СООТВЕТСТВИИ С СИСТЕМОЙ ТЮРКСКОЙ РЕЛИГИИ

Бабаев Эльвин

У шумеров и тюрков много похожих аспектов в соответствии с условиями языка и религии. Это в основном возникает в ходе исследования писании Орхон. Многие из стигмой похожи. Переезд шумеров из Центральной Азии раскрывает интересные факты. Сходства шумерского языка с Алтая – Тюркским языком в похожие архитектурных форм храмов и сходства украшений горных храмов и в общем сходстве идеограмм с горными селениями. Модель создания мира в шумерских и тюркских эпосах полностью идентичны друг другу.

RESUME

SIMILAR ASPECTS OF THE ANCIENT TURKS AND SUMERIANS IN ACCORDANCE WITH THE SYSTEM OF THE TURKIC RELIGION

Babayev Elvin

The Sumerians and Turks have many similar aspects in accordance with the conditions of language and religion. This mainly arises during the study of Orkhon's writings. Many of the signs are similar. Moving the Sumerians from Central Asia reveals interesting facts. Similarities in Sumerian language with the Altai-Turkic language in similar architectural forms of temples and similarity of the ornaments of mountain temples and in general in the similarity of ideograms with mountain villages. The model of creating peace in Sumerian and Turkish epics is completely identical to each other.

Çapa tövsiyə etdi: akademik V.M.Məmmədəliyev